

КӨРКӨМ ЧЫГАРМАЛАРДЫ ПРЕДМЕТ АРАЛЫК БАЙЛАНЫШТА ОКУТУУ ПРОБЛЕМАСЫНЫН ИЗИЛДЕНИШИ

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОБЛЕМ ОБУЧЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ В МЕЖПРЕДМЕТНОЙ СВЯЗИ

Түйүндүү түшүнүктөр: предмет, интеграция, диспут-сабак, форум-сабак, предмет аралык байланыш, тарыхый жанр, адабий-көркөм, илим, анализ, изилдөө.

Ключевые слова: предмет, интеграция, урок-диспут, урок-форум, межпредметная связь, исторический жанр, литературно-художественный, наука, анализ, исследование.

Билим берүү тармагын улам жаңылыктар менен камсыздап туруу, ошол жаңы нерселерди илимий багытта чечмелөө ар дайым болуп келген жана келечекте да боло берүүчү көрүнүш. Мына ошолордун бири - окуу предметтердин интеграциясын пайдалануу. Азыркы учурда кыргыз мектептеринде стандартсыз сабактардын жалпыга таралган 29 түрүн айтып жүрүшөт, мисалы, диспут-сабак, форум-сабак, диалог-сабак ж.б. Мына ушулардын ичине интеграцияланган сабактарды да кошууга болот.

Өткөн кылымдын 80-жылдарында педагогикалык басма сөздө пайда болгон бул терминде айрымдар биргелешкен сабак (совместные уроки), интеграциялык сабак (интегральные уроки), бинардык сабак (бинарные уроки) деп да айтып жүрөт. Сөздүктөрдө бул терминдер «бир биримдикке бириктирүү» деген маанини түшүндүрөт. Бул түшүнүк «предмет аралык байланыш» деген мааниде да кеңири колдонууга ээ болду.

Сабактарды интеграциялоо деген бул механикалык түрдө гана предметтердин мазмундарын кошуп салуу, мисалы дене тарбиясын окуп жатып, адабиятка өтүп кетүү деген эмес, мында абдан ойлонулган жана өзүн өзү актаган эффективдүү натыйжа чыга турган жумуштардын системасы болушу керек.

Интеграцияланган сабактардын башка сабактардан кандай айырмасы бар дегенде биринчи кезекте мындай сабак өтүү үчүн ошону талап кылган материал, тема сөзсүз болушу керек. Мисалы: тарыхый жанрдагы поэмалар сөзсүз түрдө тарыхый материалдарга таянылып өтүлүшү керек. Тарыхый материалдар адабий-көркөм чыгарманын идеясын, темасын, образдарын түшүнүү үчүн тирөөч болот, алган билимдердин чың болушу үчүн кызмат кылат. Бул маселе негизи кыргыз адабияты окутула баштагандан тартып

эле колдонулуп келген, мисалы, Дүр, Нурмолдо, Канаат ажы, Алымбек датка, Молдо Кылыч, Молдо Нияз сыяктуу прогрессивдүү инсандар өз медреселери, мектептери үчүн адабий чыгармаларды, көркөм тексттерди тандоодо ошол материалдарын окутуу үчүн табият таануу жана коом таануу илимдеринин жетишкендиктерин, табылгаларын пайдалануу керектигин туура түшүнгөн. Мисалы, Молдо Кылычтын «Чүй баяны» деген поэмасын окуп үйрөнүүчү медресенин талабасы сөзсүз түрдө кыргыз жеринин флора, фаунасы менен терең таанышуу үчүн ботаника, зоология илимдеринин негиздерине да таянууга тийиш же болбосо «Манас» дастанын угуп жаткан жөнөкөй эле угарман андагы окуяларды түшүнүү үчүн айрым бир эмприкалык илимий билимдерге ээ болушу зарыл болгон. Же болбосо Молдо Нияздын Курманжан датка тууралуу жазган ырларын медресенин талабалары терең окуп билүү үчүн Курманжан датка жашаган мезгил, Кокон хандыгы, андагы Алымбек датка, Курманжан датка сыяктуу тарыхый инсандардын ролу тууралуу билиш керек. Мына ошентип, адабиятты предмет аралык байланышта окутуу илимий негизде изилденгенге чейин эле адабий чыгармалар менен эмприкалык элдик билимдер салыштырылып, алардын ортосунда байланыш түзүлүп келген.

Мындай байланышка өз кезегинде Я.А. Каменский да жогору баа берип, «Дидактика» деген эмгегинде предметтер өз ара байланышта тургандыктан алардын ошол байланыштарын ачып берүү үчүн ал нерсени ар тараптуу кароонун зарылдыгын белгилейт. Ал эми дал ушул байланыштарды ачып берүү башка предметтердин жардамына муктаж болот. Бул жагынан алып Караганда адабият сабагы көбүнчө тарых, адеп, тил, сүрөт, музыка сыяктуу сабактар менен байланыштуу үйрөнүлөт.

Кыргыз адабиятын окутуу илиминде адабий чыгармаларды предмет аралык байланышта окутуу боюнча илимий изилдөөлөргө чейин бул багытта мугалимдердин тажрыйбаларын өздөрү жыйынтыктап жазган макалалары жарык көргөн. Мисалы, Тоң районунан Б. Өмүралиев «Адабий каармандын чыгармадагы тилин үйрөтүү», Ашубаев «Сүрөт боюнча сочинение», А. Козуева

«Адабият сабагында портрет жана иллюстрациялардын үстүндө иштөө», А. Сманбаев «Предмет ортосундагы байланыш», А. Мамбеталиев «Көркөм чыгарманын тили», Ж. Матисаков «Адабият сабагында картаны колдонуу» деген ж.б. макалалары жарык көрүп, анда предмет аралык байланыш чыгарманын идеясын, образдарын терең түшүнүү үчүн жардам берери жана баарын комплекстүү пайдалануу зарылдыгы айтылат.

Ошентип ХХ кылымдын 60-80-жылдарында адабият сабагын, анын ичинен тарыхый поэма-ларды предмет аралык байланышта окутуу боюнча илимий изилдөөлөр мугалимдер тарабынан гана жүргүзүлүп, алар төмөнкүдөй оң жана терс жактарын көрсөттү:

1. Кыргыз адабиятынан предмет аралык байланышты ишке ашыруу жумуштары илимий принциптер менен каралып, атайын педагогикалык эксперименттер аркылуу бекемделген эмес.

2. Мектеп мугалимдеринин кыргыз адабиятынан предмет аралык байланыш боюнча өз пикирлерин жаза башташы методист-окумуштууларды ушул темага кайрылууга түрткү берди.

3. Мугалимдердин жеке тажрыйбалары бир топ учурда чагылдырылганын, практиктер өз сабактары тууралуу жазып бергендигин оң көрүнүш катары баалоого болот.

Өткөн кылымдын 70-жылдарында орус адабиятын предмет аралык байланышта окутуу боюнча бир катар эмгектер жарык көрө баштады. Алардын ичинен Л.И. Резниковдун «Связь между учебными предметами в новых программах», Н.А. Сорокин «Дидактические значение межпредметных связей»,

Н.А. Лошкарева «О понятии и видах межпредметных связей», И.Д. Зверев «Межпредметные связи как педагогическая проблема» ж.б. макалаларды өзгөчө белгилеп көрсөтүүгө болот. Ушул эле мезгилде В.Н. Максимованын «Межпредметные связи в учебно-воспитательном процессе» деген монографиясы басылат. Профессор К. Иманалиев эң алгачкылардан болуп бул багыттагы абалга анализ жүргүзүп, «Кыргыз адабиятын окутуудагы предмет аралык байланыштын айрым маселелери» деген макаласын жазып, аны өзүнүн китебине киргизген.(1984).

Аталган макалада учурдагы абал боюнча өз пикирин мындайча билдирди: «Кыргыз адабиятын окутуу илиминде предмет аралык байланыш бүгүнкү күндө чечүүнү талап кылып турган теориялык жана практикалык орчундуу маселе. Ал бүгүн эле жаңыдан көтөрүлүп жаткан жок. Педагогикалык, психологиялык, жеке методикалык адабияттарда мурда эле көтөрүлүп, айрым окумуштуулар атайын болбосо да, окутуунун айрым маселелерине байланыштуу изилдөө иштеринде камтып келе жатат. Ал эми кыргыз адабиятын

окутуу методикасында буга арналган кала берсе көлөмдүү газета-журналдык макала да жок. Ошондуктан орчундуу дидактикалык, ал гана эмес жалпы педагогикалык маселелердин бири болгон предмет аралык байланышынын көп кырдуу жактарын бул алгачкы аракетинде ар тараптан толук чече албастыгыбыз закон ченемдүү көрүнүш.

Эгерде бул эмгектен кыргыз адабият мугалимдери предмет аралык байланыштын жалпы табияты, билим берүү жана тарбиялоо ишин активдештирүүдө анын мааниси жөнүндө, аны алып баруунун айрым практикалык үлгүлөрүн ала алышса, анда биз алдыга койгон максатыбызга жетиштик деп эсептейбиз» - деп айтып келип, мындай ыкманын башкы артыкчылыгы катары төмөнкүлөргө токтолот:

- предмет аралык байланышты пайдаланууда кыргыз адабияты боюнча факультативдик окуунун мүмкүнчүлүгү кеңири.

- кыргыз адабияты боюнча предмет аралык байланышты жеке гана класстык сабактарда эмес, ийримдерде, кечелерде, талкууларда, КВН-дерде, адабий жерл ер боюнча экскурсияларда, кино-театрларга, музейлерге барууда ж.б. учурларда ишке ашырууга болот;

- предмет аралык байланыш проблемалык окутуудан арбын колдонулат, ал учурда «... окуучулардын өз предмета боюнча билгендери, материалдары жетишсиз болуп калат да, аны чечиш үчүн тышкы - предмет аралык байланышка, алардагы фактыларга, эрежелерге, закондорго кайрылат, андан тапкандарын салыштырат жана далил катары пайдаланат» (Иманалиев, 1984; 114)

- «предмет аралык байланышты жүзөгө ашыруу окуу предметтеринин жардамы менен идеялык-саясий жана адептик жактан тарбиялоону күчөтөт, маселен, тарых, коом таануу, лингвистика жана адабият таануу түшүнүктөрүн айкалыштыра өтсө окуучунун кесипке багыт алуусун калыптандырат» (Иманалиев. 1984; 115);

- предмет аралык байланыш жеке гана бир предметке тиешелүү эмес, андыктан муну мектептин жетекчилиги, педагогикалык жана методикалык кеңешмелер колго алышы керек;

- бул ишти эффективдүү жүргүзүү үчүн мугалим башка предметтин программалары, окуу куралдары менен жакшы тааныш болуп туруусу зарыл ж.б.

Профессор К. Иманалиев мында ушундай жалпы принциптерди айтып келүү менен Токтогулдун «үч Кожо», «Эшен калпа», «Токтогул менен Эшмамбеттин эшендин калпаларына ырдаганы», «Папы калпа», «Эшендерге карата», «Эш-

мамбет менен Токтогулга ырдаганы» ж.б. чыгармаларды окутууда атеизм жана исламдын тарыхы менен байланыштыруунун ыкмалары жана жолдорун сунуш кылат.

Автор эмгегинде 8-класста кыргыз эл акындарынын кимисинин гана өмүрү жана чыгармачылыгы үйрөнүлбөсүн тарых предмети менен, 9-10-класстарда кыргыз совет адабиятынын илгерки муундарынын алгачкы поэзиялык чыгармаларын коом таануу жана тарых менен байланышта өтүү зарылдыгын белгилейт.

К. Иманалиев макаласында Жусуп Турусбековдун, Касымаалы Жантешовдун, Чыңгыз Айтматовдун өмүрү жана чыгармачылыгын, К. Жантөшевдун «Курманбек» драмасын, А. Токомбаевдин «өлбөстүнү үйрөөнү» драмасын үйрөтүүдө адабий материалдар менен тарыхый материалдарды бирдикте кароонун, айрым образдарды тарыхтан издөөнүн илимий-методикалык аспектилерин сунуш кылат. Ошондой эле бул окумуштуунун «Манас» эпосун предмет аралык байланышта окутуу боюнча макаласы да илимий-практикалык мааниси бир топ жогору эмгек катары бааланат. Окумуштуу бул макаласында «Манас» эпосун предмет аралык байланышта окутууда сабак процессинин үч учурун белгилейт. Алар:

а) Жаңы материал окуучулардын максималдуу жана тез кабылдоосун камсыз кылуу максатында жаңы билимди өздөштүрөөр алдында (айталы, «Манас» эпосу боюнча «Алтайдан Алатоого келүү» темасын өтүүнүн алдында кыргыз тарыхында бул окуя кайсы кылымдарда болгондугун тарых сабагынын материалдары боюнча эске салуу).

б) Жаңы материал боюнча окуучулардын билимин ар тараптан тереңдетүү максатында жаңы теманы түшүндүрүү процессинде (жогорудагы эле тарыхый материалды эпостогу «Алтайдан Алатоого келүү» темасын түшүндүрүүнүн процессинде тарыхтан жана эпостон конкреттүү фактылар келтирүү жолу менен).

в) Алган билимди бекемдөө максатында жаңы өтүлгөн материалды корутундулоо, же кийин кайталоо мезгилинде ишке ашырылат.

Жаңы өтүлүүчү материалды ошол эле предмет боюнча мурда өтүлгөн материал менен байланыштыруу окуучулардын билгендерден билбегендерге баруусун жеңилдетет. Айталы, жогорку эле «Алтайдан Алатоого келүүнү» андан мурун үйрөнүлгөн «Манас баатырдын төрөлүшү», «Манастын бала чагы» деген темалар менен байланыштыруу (Иманалиев, 1995; 151). Канткен менен «... К. Иманалиев кыргыз адабиятынын методикасында алгачкылардан болуп аталган маселенин коомдук-диалектикалык зарылдыгына, гносеологиялык жаратылышына, адабий-методика-

лык өзгөчөлүгүнө терең мүнөздөмөлөрдү, аргументтүү жалпылоолорду берүүгө жетишкендигин айта кетүү абзел. Предмет аралык проблемалык сабакты уюштуруунун максаты, милдети, ага даярдык керүү, уюштуруу процесси, дарстын формаларынын көп түрдүүлүгү өңдүү маселелер да сапаттуу чечмеленгендиги баамга урунат.» (Н. Ишекеев, 1994; 313)

XX кылымдын 80-жылдарында орус жана башка боордош элдердин адабият программаларында предмет аралык байланыштардын материалдары өтө арбын киргизилип, ошол кезде союздук педагогика илиминде диссертациялар корголду, макалалар чыкты, китептер жазылды. Аларга П.Г. Кулагиндин «О межпредметных связях в обучении», И.Д. Зверевдин «Межпредметные связи в современной школе», В.Н. Максимоваанын «Межпредметные связи в процессе обучения» ж.б. эмгектерин кошууга болот. Мына ушул изилдөөлөр ар кандай предметтерди байланышта үйрөтүүнүн илимий негиздерин түзүп, аларды түрдүү предметтер өз сабактарынын спецификасына ылайык колдоно алууга ыңгайлаштырылган. Орус окумуштуулары тарабынан түзүлгөн предмет аралык байланышта окутуунун методикасы башка улуттук педагогика илимдери үчүн жол көрсөткөн.

Бул жылдарда практик мугалим А. Жаныбековдун «Тарых сабагында поэзиялык чыгармаларды пайдалануу» (1984), З. Иманбекованын «Предметтер аралык байланышты бекемдөө» (1987), А. Кожобаевдин «Предмет аралык байланышты күчөтүү» (1990), Ж. Асаналиеванын «Манас» эпосун тарых менен байланышта үйрөтүү» (2001), Кудайбергенова, «Осмонаалы Сыдык уулунун «Шабдан жөнүндө казалын» 10-класста предмет аралык байланышта окутуу» (2001), И. Исамидинов «Адабиятты жана анын теориясын предмет аралык байланышта окутуунун айрым проблемалары» (2001) ж.б. макалалары жарык көрдү жана алардын идеялары мектеп мугалимдерине таратылды.

Кыргыз адабияты предметин предмет аралык байланышта окутуу маселелери

Үмүт Култаеванын «Кыргыз адабияты сабагында жогорку класстардын окуучуларынын билимин тереңдетүү максатында предмет аралык байланышты колдонуунун методикасы» деген темадагы диссертациялык изилдөөсүндө (1989) жана Төлөгөн Касымбековдун «Сынган кылыч» романын өздөштүрүү маселелери» (2001), - «Окуучулардын адабий чыгармачылыгын өнүктүрүү методикасы» (2006) деген сыяктуу методикалык колдонмолорунда бир топ ар тараптуу изилденди.

Ү. Култаева «чыгармада чагылдырылган доор башка, чыгарманын өзү жаралган доор башка.

Алардын ортосундагы байланыштарды, бөтөнчөлүктөрдү таба билүүнүн адабий билим берүүдө мааниси чоң. Айрыкча тарыхый чыгармаларды өздөштүрүүдө бул маселеге бөтөнчө көңүл буруу зарыл. Методисттердин пикири боюнча тарыхый болбогон күндө да ар бир көркөм чыгарманы историзм принциби менен үйрөнүү максатка ылайык» - деп айтып келип, жогорку класстарда Т. Касымбековдун «Сынган кылыч», А. Токомбаевдин «өлбөстүн үрөөнү» сыяктуу романдарды окутууда тарых предметы менен адабият предметин байланыштыруунун теориялык жана практикалык маселелерин иштеп чыккан. Окумуштуу адабий чыгармаларды талдоодо тарыхый материалдарды пайдалануунун бир топ үлгүлөрүн, даяр рецептерин жана мугалимдер чыгармачылык менен өздөштүрүүчү ыкмаларын көрсөтүп

берет.

Адабияттар:

1. Иманалиев К. Кыргыз адабиятын окутуу методикасынын орчундуу маселелери.-Ф.; 1984
2. Иманалиев К. «Манас» эпосун мектепте предмет аралык байланышта үйрөтүүнүн кээ бир маселелери.// «Манас» улуу рух.-Б.;1995.-147-154-б.
3. Култаева Ү., Т. Касымбековдун «Сынган кылыч» романын өздөштүрүү маселелери.-Б.;2001.
4. Култаева Ү. Окуучулардын адабий чыгармачылыгын өнүктүрүү методикасы.-Б.; 2006.
5. Ишекеев Н. Кыргыз адабиятын мектептерде окутуунун тарыхы.- Б.КМУУ.1994.